

ЛЮДИНА, ЯКА БУЛА ТЕАТРОМ

У статті висвітлено експозиційне поповнення музею-садиби Леся Курбаса, з'ясовано внесок окремих діячів у його створення, проаналізовано документальний матеріал про життя та творчість режисера, педагога, видатного діяча українського і світового театрального мистецтва Леся (Олександра Степановича) Курбаса.

Ключові слова: музей, Лесь Курбас, театр, Березіль, Кийдрамте.

Наша Тернопільщина – театральний край, щедрий на таланти і багатий традиціями. Тут народилася геніальна співачка Соломія Крушельницька, якій аплодували в багатьох країнах світу, звідси пішли у життєву дорогу великі майстри сцени: Мар'ян Крушельницький, Катерина Рубчакова, Йосип Гірняк, Микола Бенцаль, Софія Стадникова, Януарій Бортник, Ганна Юрчакова, Ярослав Геляс, Михайло Форгель. З нашим краєм тісно пов'язані життя і діяльність Амвросія Бучми, Йосипа Стадника, Володимира Грипича, Павла Загребельного і багатьох інших знаних митців.

Лесь Курбас

Лесь Курбас увійшов в історію мистецтва як театральний реформатор, режисер театру і кіно, як талановитий актор і драматург, теоретик, педагог, поліглот і перекладач, сценічний діяч і театральний філософ. Він стрімко увірвався до когорти найславетніших театралів, і по праву зайняв своє місце серед них.

Народився Лесь Курбас 25 лютого 1887 р. в м. Самборі на Львівщині, в родині відомих галицьких акторів Ванди та Степана Курбасів (сценічний псевдонім – Яновичі), які гастролювали із Львівським театром товариства «Руська бесіда». Дитячі та юнацькі роки Леся

пройшли в с. Старий Скалат, що у Підволочиському районі, у дідуся Пилипа Івановича Курбаса – священика місцевої церкви, та бабусі Осипи Григорівни.

На будинку, де нині музей-садиба Л.Курбаса, встановлено дві меморіальні дошки на честь батька Леся – Степана Яновича (Курбаса) та Леся Курбаса, який проживав тут упродовж 1893–1908 рр. та 1912–1914 рр.

Чверть століття життя і творчої діяльності Леся Курбаса пов'язані із нашим краєм. Тут він здобув перші ази освіти, навчався у Тернопільській українській гімназії (1900–1907 рр.), а згодом у Віденському (1907–1908 рр.) [6, с. 62–67] та Львівському (1909–1910 рр.) [6, с. 51–62] університетах.

Висоти, які досяг Л. Курбас, повторити непросто. То була справді геніальна людина. Переглядаючи творчий шлях Леся Курбаса, кожен раз повторюєш подумки: «Вперше, вперше, вперше...». Він уперше в Тернополі у 1915 р. заснував стаціонарний драматичний театр «Тернопільські театральні вечори», у Києві в 1917 р. створив «Молодий театр», у 1919 р. організував театр української опери «Української музичної драми», у 1920 р. заснував перший український мандрівний театр «Кийдрамте», а у 1922 р. організував велетенське за своїм розмахом «Мистецьке об'єднання «Березіль», в якому виховав цілу плеяду акторів і режисерів.

Внесок Л. Курбаса у розвиток українського театру важко переоцінити. Проте в умовах тогочасного тоталітарного режиму режисер зазнав жорстоких репресій і поневірянь. Л. Курбас належить до покоління так званого «розстріляного відродження», його життєвий шлях ознаменувався трагічним і передчасним завершенням.

Л. Курбаса розстріляно 3 листопада 1937 р. в Карелії, в лісі, недалеко Медвежегорська – столиці Біломор-Балтійського каналу ім. Й. Сталіна, в урочищі «Сандармох».

У сталінський час ім'я Леся Курбаса було піддано забуттю. Проте з кінця 1960-х рр. на шпальтах газет його ім'я з'явилося у списках реабілітованих.

1. Створення

Меморіального музею-садиби Л. Курбаса

Меморіальний музей-садиба Л. Курбаса

Повернення спадщини Леся Курбаса відбулося наприкінці 1980-х рр.

До 100-річчя від дня його народження, за рішенням ЮНЕСКО, відбулись масштабні святкування у всьому світі. Напередодні цієї дати – 19 лютого 1987 р., було відкрито меморіальний музей-садибу Леся Курбаса в с. Старий Скалат.

Зазначимо, що ідея створення музею-садиби виникла задовго до ювілею з дня народження Л. Курбаса. У витоків його створення стояли директор Тернопільського обласного краєзнавчого музею В. А. Лавренюк, старший науковий працівник – І. П. Герета та інші науковці музею, перед якими постало складне завдання збору експонатів, коштів, звільнення будинку під музей.

Будинок, в якому жила родина Курбасів і який багато років займали різні організації, зберігся у хорошому стані.

Працівники Тернопільського краєзнавчого музею більше як два десятки років проводили інтенсивну пошукову роботу: вивчали архівні матеріали, періодичні видання 20-30 рр. ХХ ст., листувалися з колишніми акторами «Березоля» та інших театрів. Допомогу майбутньому музею надали свого часу колишній актор і режисер театру «Березіль», народний артист СРСР В. С. Василько (Міляєв) та його дружина – Ю. М. Розумовська. В. Василько один із перших, хто почав вивчати спадщину свого вчителя, став ініціатором вшанування його пам'яті. Значну роль у його становленні музею відіграло подружжя – автор першої кандидатської дисертації про Л. Курбаса Н. М. Корнієнко та її чоловік – головний режисер Київського молодіжного театру Л. С. Танюк.

Сприяли створенню музею колишні актори театрів Леся Курбаса: Чистякова В. М. – народна артистка УРСР, дружина Л. Курбаса,

Леся Сердюк – народний артист СРСР, Софія Федорцева – народна артистка УРСР, Роман Черкашин – заслужений артист УРСР та його дружина; акторка – Юлія Фоміна, а також Ганна Бабіївна, Ганна Бегічева та ін.

Проте особлива заслуга у відкритті музею-садиби Леся Курбаса належить тернопільським музейникам В. Лавренюку та автору експозиції І. Гереті. «Музей, можна сказати, експериментальний, адже ми мислили його не тільки як джерело пам'яті про Леся Курбаса, але й як живе вогнище театральної культури. Намагалися відтворити не лише новаторський пошук режисера, а й широке уявлення про зародження, становлення і розквіт українського театру. Експеримент торкнувся і художнього оформлення експозиції – кожна її частина має свій стиль, несе дух певного відтинку часу... Перед нами стояло складне завдання – створити цілісну, гармонійну експозицію, в якій показані різночасові та різностильові театри», – так про музей сказав автор експозицій [2, с. 27].

Втіленню задумів допоміг художник В. М. Поздняков, вклавши в оформлення експозицій не тільки велику працю, а й часточку свого серця. Автори експозиції намагалися уникнути штампів, старалися зробити її відкритою для поповнення новими матеріалами.

Значний внесок у відкриття музею належить землякам Леся Курбаса, які з великою відповідальністю проводили ремонтні роботи приміщення та благоустрою території садиби. Матеріальні витрати взяв на себе місцевий колгосп ім. М. Горького, головою якого був на той час В. П. Кривонос. Ескізний проект втілював Тернопільський художній фонд, який очолював І. І. Толкачов. Загальне керівництво роботами здійснював Підволочиський обком КПУ і його перший секретар Н. С. Миколук.

Фонди музею поповнювалися творами сучасних митців, які зверталися до образу Леся Курбаса. Живописні портрети написали художники: Б. І. Ткачик з Тернополя [Р. М., 1068], С. І. Данилишин [Р. М., 1070], Р. М. Безпалків [Р. М., 1069] та Є. І. Безніско [Р. М., 1071] зі Львова; автором погруддя [Р. М., 161] є львівський скульптор Л. І. Лесюк [Р. М., 161]. Знайшли місце в експозиції праці дослідників творчості Л. Курбаса численні публікації про видатного режисера

журналістки Р. Д. Скалій [11, с. 72–86], театрознавців Н. Б. Кузякіної, П. К. Медведика [7, с. 80–89], [8, с. 81–95], друга гімназійних років Т. Г. Водяного [6, с. 51–68] та інших.

2. Експозиція музею

Експонати першої кімнати музею

привертають книжки Леся-гімназиста й студента, які вказують на коло інтересів майбутнього митця. Серед них – дослідження філософські, історичні, а також мистецькі, видані польською мовою.

Перші кроки Курбаса на сцені пов'язані з Гуцульським театром, театром товариства «Руська бесіда», «Тернопільські театральні вечори».

Відвідувачі мають змогу ознайомитися з видатними акторами «Руської бесіди», серед яких багато уродженців Тернопільщини – С. Яновичем, В. Юрчаком, В. Петровичевою, С. Стадниковою. Окремий розділ експозиції знайомить із трупною театру «Тернопільських театральних вечорів».

У першій кімнаті також зібрані експонати, які розповідають про перший державний радянський театр у Тернополі, створений 1920 р. і керований у той час Мар'яном Крушельницьким, вихідцем із Тернопільщини.

Експозиція другої кімнати відображає діяльність Л. Курбаса в Києві: театр Миколи Садовського, Молодий театр. Початок великої курбасівської реформи. Тут є рідкісні видання: п'єса М. Галь-

*Експонати другої кімнати
музею*

бе «Молодість», київського видання 1918 р. [Р. К., 124] в перекладі Л. Курбаса; перший номер журналу «Мистецтво» (1919 р.) з його статтею «На грані» про Молодий театр. Велика увага в цьому розділі акцентується на епохальній виставі початку 20-х рр. ХХ ст., зрежисованій Л. Курбасом – інсценізації поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки» [Р. К., 218]. У цій експозиції представлені «Березіль» київського періоду, «Березіль» політичний і експресіоністичний.

Звертають на себе увагу експонати другої кімнати музею. Серед музейних раритетів – два номери березільського часопису «Бари-

кади театру» [Д., 219; Д., 220]. Тут же оригінальні афіші вистави «Газ» [Д., 221]. На окремі конструкції розміщені фотографії з «Джіммі Хігінса» – вершини режисерської творчості Леся Курбаса тих років.

Експозиція третьої кімнати

Третя кімната музею присвячена діяльності театру «Березіль» у Харкові. Особливо цінним є те, що тут висвітлено не тільки курбасівські вистави, а й вистави його учнів: «Шпана» – Я. Бортника і «За двома зайцями» – В. Василька, а також у постановці В. Інжинова «Седі» і «Мікадо». В цих експозиціях широко висвітлена творчість учнів і сподвижників Курбаса – І. Мар'яненка, В. Чистякової, А. Бучми, Ф. Лопатинського, Я. Бортника, М. Крушельницького, В. Василька, Б. Тяг-

на. Тут є оригінали журналів «Нове мистецтво» за 1926–1928 рр. [Д., 128–138] з численними публікаціями про театр «Березіль» і статтями його керівника. Розглядаючи їх, відвідувач ніби занурюється у вир живої театральної полеміки тих днів.

У експозиції детально представлено у фотоматеріалах виставу І. Микитенка «Диктатура», яка вважається дивовижним режисерським експериментом Л. Курбаса.

Окремі матеріали висвітлили «Березіль» філософський, зокрема, творчі взаємини Леся Курбаса і Миколи Куліша [Ф., 512]. Представлені в експозиції фрагменти з «Народного Малахія», «Мини Мазайла», «Маклени Граси», які розкривають вершину творчості Леся Курбаса.

Вдало відтворено трагічну долю митця, перебування його у тюрмах півночі і діяльність останнього його театру в Соловецькій тюрмі [11, с. 62–72].

Фото із тюрми на Луб'янці

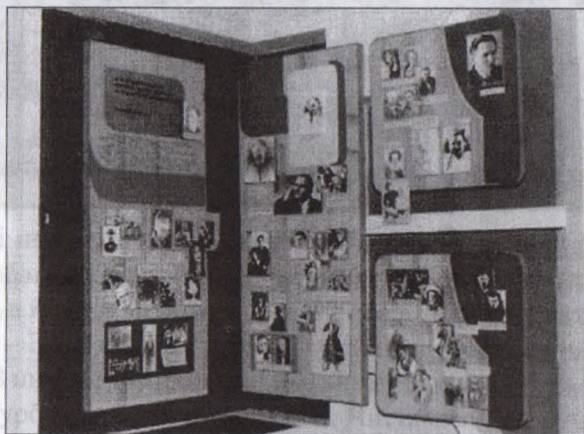

Ордер на арешт Л. Курбаса

Козацький хрест українцям
в Сандормосі

4. Експозиція четвертої кімнати

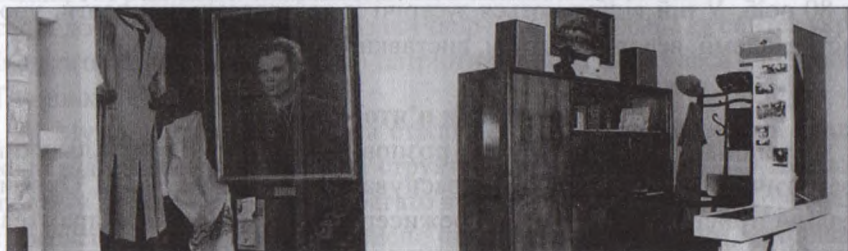
Четверта кімната музею відтворює діяльність М. Крушельницького на посаді керівника посткурбасівського театру, театру імені Т. Шевченка. Експонуються його особисті речі, передані дружиною, народною артисткою УРСР Є. Петровою.

Експозиція четвертої кімнати

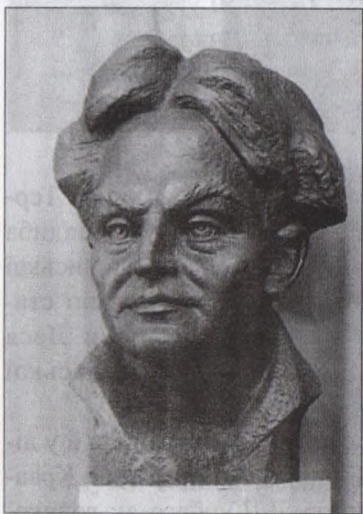

Розділ експозиції, присвячений відомій актрисі, уродженці Тернопільщини – Г. І. Бабіївні. Ці матеріали передані музеєві її дочкою, викладачем Харківського інституту мистецтва Д. Бабіївною.

Куточки Г. І. Бабіївни та В. С. Василька

Значне місце в експозиції займають матеріали ініціатора нетлінної спадщини видатного митця, народного артиста СРСР В. Василька та його дружини Ю. Розумовської. Родина передала музею власні речі: шафу [Р. М., 1], крісло [Р. М., 3], вішалка [Р. М., 4], картини [Р. М., 11, 12], книги [Р. К., 32–68].

Фото погруддя Л. Курбаса на «малій сцені»

встановлено погруддя режисера роботи львівського пластика І. Ле-

Відведено і куточок, який відображає юнацьку та студентську дружбу Леся Курбаса з Томою Водяним, уродженцем с. Малий Ходачків, що на Тернопільщині.

В окремій вітрині представлені кандидатські дисертації про творчість Л. Курбаса мистецтвознавців: Н. М. Корнієнко – доктора мистецтвознавства, А. Горбенка [Р. К., 190] з Харкова, Н. Кузякіної з Ленінграду, Р. Скалій із Києва, Н. Павленко [Р. К., 626] із Донецька, І. Волицької [Р. К., 444] зі Львова.

Четверта кімната – це вшанування пам'яті Л. Курбаса. На стилізованій, так званій «малій сцені»

сюка, портрети Л. Курбаса роботи художників-львів'ян – Р. Безпалківа та Є. Бізнеска.

Ця кімната служить своєрідним концертним залом, розрахованим на 80 осіб. У ній відбуваються зустрічі із театралами, концерти, урочисті академії, вечори, вистави, виставки тощо.

5. Експозиція п'ятої кімнати

Експонати п'ятої кімнати розповідають про Тернопільський драматичний театр з часу його заснування і до наших днів. Окремі розділи присвячені діяльності режисерів Тернопільського драмтеатру: М. С. Терещенка – заслуженого артиста УРСР, О. М. Ріпка – режисера, К. Я. Капатського – заслуженого артиста УРСР, В. І. Грипича – народного артиста СРСР, Я. Т. Геляса – народного артиста УРСР, П. І. Загребельного – народного артиста УРСР.

Фрагменти експозиції п'ятої кімнати музею

З початку 1988 р. музей-садиба Леся Курбаса діяв як відділ Тернопільського обласного краєзнавчого музею. У 2002 р. музей-садиба був переведений у підпорядкування відділу культури Підволочиської райдержадміністрації. Наступного, 2003 р. музею було надано статус обласного комунального меморіального музею-садиби Леся Курбаса, підпорядкованого управлінню культури Тернопільської облдержадміністрації.

Творчість Леся Курбаса досліджується не лише в Україні, а й у діаспорі. Варто відзначити дослідження Й. Гірняка, С. Говерлі, О. Кравченюка. В їхніх працях висвітлено діяльність Л. Курбаса як великого реформатора українського національного театру, людини-борця, яка пронесла через все життя ідеї всупереч комуністичній ідеології тогочасного суспільства.

Значний внесок у вивчення творчості великого Майстра театрального мистецтва зробили і його земляки, зокрема, П. Маланюк, П. Медведик, Р. Гром'як, Т. Водяний, О. Коваленко, І. Герета, В. Лавренюк. У своїх дослідженнях вони показали творчість Л. Курбаса як синтез українського національного духу і патріотизму, що формувався і зростав у Галицькій землі.

Музей-садиба Л. Курбаса створювався в роки радянської влади, коли відчувався тиск силових структур на дослідження його творчості, тому і в експозиціях було багато «білих плям». У 2000 р. проведено переекспозицію. Музей доповнено новими дослідженнями, матеріалами та експонатами про життєвий та творчий шлях Л. Курбаса, особливо останні роки життя та його трагічної смерті.

Куток вшанування пам'яті Леся Курбаса систематично поновлюється новими світлинами і документами. Так, у 2011 р. оформлено меморіальний куточок заслуженого діяча мистецтв України, колишнього художнього керівника Тернопільського академічного обласного драматичного театру ім. Т. Шевченка, ініціатора проведення та організатора всеукраїнських фестивалів молодого режисури «Тернопільські театральні вечори. Дебют», нашого земляка Михайла Форгеля.

Куточок М. Я. Форгеля

Музей-садиба Леся Курбаса зберігає лише невеличку частину творчого доробку митця. Проте і ця лепта є вагомим внеском у відродження української культури і сприяє формуванню у населення, зокрема у підростаючого покоління, високих зразків загальнолюдської моралі та патріотизму. Він є ключовим осередком національно-культурного

життя, основним натхненником науково-просвітницьких ідей, навколо якого гуртується інтелігенція.

Презентацію оновленої експозиції проводить директор музею О. П. Василюшин

Переглянувши творчий доробок Л. Курбаса, складається досить виразне уявлення про відданого Україні творця, яскраво обдарованого,

вимогливого до себе митця-новатора.

З часу відкриття музею-садиби його відвідали сотні тисяч відвідувачів. Працівники музею докладають всіх зусиль, знань, щоб якнайглибше донести до кожного відвідувача велич таланту Л. Курбаса, його важкий життєвий і театральний шлях. У музеї відбуваються найрізноманітніші захо-

Учасники урочистої академії, присвяченої 125-й річниці з дня народження Л. Курбаса – студенти 2-го курсу кафедри театрального мистецтва інституту мистецтв Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

ди: виставки, читацькі конференції, урочисті академії, вечори-зустрічі, курбасівські читання, дні пам'яті Л. Курбаса.

*Учасники святкового концерту,
хор Староскалатського будинку культури*

Життєвий та творчий шлях Л. Курбаса, діяльність музею-садиби досліджується працівниками музею. Результати цих пошуків знайшли своє висвітлення у статтях, монографіях, розвідках, які друкувалися в часописах і вийшли окремими виданнями. До 120-річчя від дня народження Л. Курбаса видано нарис-путівник «Меморіальний музей-садиба Леся Курбаса», а до 125-річчя – буклет «Обласний меморіальний музей-садиба Леся Курбаса в с. Старий Скалат на Тернопільщині».

Дослідження творчої спадщини Леся Курбаса тривають. Повне її усвідомлення, озброєння його творчим методом відкриє нам шлях до інтеграції в Європу, і український театр стане світовим. Саме про це мріяв великий режисер. І перший крок його пізнання починається зі Старого Скалата, з його музею-садиби.

Список використаних джерел

- 1. Бобошко Ю.М. Режисер Лесь Курбас /Ю. М. Бобошко. – К.: Мистецтво, 1987. – 197 с.*
- 2. Волицька Ірина Дім на горі. День у музеї Курбаса /Ірина Волицька. – Український театр. 1987. – № 4. – С. 27–29.*
- 3. Волицька Ірина. Театральна юність Леся Курбаса. (Формування творчої особистості) /Ірина Волицька. – Львів, 1995.*

4. Корнієнко Неллі. *Лесь Курбас. Репетиція майбутнього* /Неллі Корнієнко. – К.:Видавництво «Факт», 1998.
5. Курбас Лесь. *Березиль. Из творчої спадщини* /Лесь Курбас. – К.: Дніпро, 1988.
6. Курбас Лесь. *Спогади сучасників* /Лесь Курбас. /за ред. нар. артиста СРСР В. Василька. – К.: Мистецтво., 1969.
7. Медведик П. *Курбасові весняні вечори (До 100-річчя від дня народження О.С.Курбаса)* /П. Медведик. – 1987. – № 4. – Жовтень. – С. 80–89.
8. Медведик П. *Курбасові весняні вечори. (До 100-річчя від дня народження О.С.Курбаса)* /П. Медведик. – 1987. – № 4. – Жовтень. – С. 81–95.
9. Миколі Кулішу присвячується. – *Український театр*. – 1992. – № 6.
10. *Молодий театр. Генеза. Завдання. Шляхи*. – К.: Мистецтво. 1991.
11. Скалий Раиса. *Лесь Курбас. Дорога на Соловки* /Раиса Скалий. – *Театр*. – 1992. – № 4. – С. 61–72.
12. Чистякова Валентина. *Главы из воспоминаний* / Валентина Чистякова. – *Театр*. – 1992. – № 4. – С. 72–86.
13. Советов Игор. *Моя сторінка закінчена. Я сходжу зі сцени...* /Игор Советов. – Україна. – 1988. – № 24. – С. 18–19.
14. *Убієнним синам України. Сандормох*. – Петрозаводськ, 2005.

Olha Vasylyshyn

THE MAN WHO WAS THE THEATRE

The exposition replenishment of Les' Kurbas Museum-Estate is highlighted in the article. The contribution of certain individuals in the process of its creation is determined. The documentary material about Les' (Olexander Stepanovych) Kurbas' life and creative work as the film director, the teacher and the prominent figure of Ukrainian and world theater art is analysed.

Key words: museum, Les' Kurbas, theater, Berезил, Kyudramte.